

УДК 821.161.2.09:811.161.2'27

Світлана ГІРНЯК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка

(Україна, Дрогобич) s.girnjak10@gmail.com

ІДЕЙНИЙ ЗМІСТ ТА МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕСЕ ІВАНА ФРАНКА «ДЕЩО ПРО СЕБЕ САМОГО»

У статті схарактеризовано ідейний зміст і мовні особливості тексту авторської передмови Івана Франка до видання польською мовою 1895 року «Дещо про себе самого», що відображає світоглядні та ментальні риси не лише визначного українського письменника, політичного та громадського діяча, науковця, а й яскравого представника прогресивної, національно свідомої генерації української інтелігенції Східної Галичини.

Ключові слова: *мова, соціолект, українська інтелігенція, Іван Франко, Східна Галичина.*

Лит. 8.

Svetlana HIRNYAK

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) s.girnjak10@gmail.com

IDEOLOGICAL CONTENTS AND LINGUISTIC PECULIARITIES OF IVAN FRANKO ESSAY «SOMETHING ABOUT MYSELF»

The actuality of our research is to show that the systematic analysis of the text of Ivan Franko essay to the edition in Polish Ukrainian h 1895 «Something about Myself» will help to characterize the sociolect of the end of the XIX – the beginning of the XX centuries.

The aim of our investigation is to reveal ideological and thematic is to reveal ideological and thematic contents, expressive means and linguistic peculiarities Ivan Franko «Something about Myself».

In the article we characterize ideological and thematic contents, expressive means and linguistic peculiarities of the text of author's preface of Ivan Franko to the edition in Polish 1895 «Something about Myself» that reflects ideological and mental features not only of the prominent Ukrainian writer, political and public figure, scientist, but also of a bright representative of progressive nationally conscious generation strata of the Ukrainian Galician intelligentsia.

Keywords: *language, sociolect, Galician intelligentsia, I. Franko, Galicia.*

Ref. 8.

Светлана ГИРНЯК

кандидат филологических наук, доцент кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) s.girnjak10@gmail.com

ИДЕЙНОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭССЕ ИВАНА ФРАНКО «КОЕ-ЧТО О СЕБЕ САМОМ»

В статье дана характеристика идейного содержания и языковых особенностей текста авторского предисловия Ивана Франко к изданию на польском языке 1895 года «Кое-что о себе самом». Текст эссе отражает мировоззренческие и ментальные черты не только выдающегося украинского писателя, политического и общественного деятеля, ученого, но и яркого представителя прогрессивной, национально сознательной генерации украинской галицкой интеллигенции названного периода.

Ключевые слова: язык, социолект, галицкая интеллигенция, Иван Франко, Восточная Галичина.

Лит. 8.

Постановка проблеми. Мета українського національного мовотворення в культурно-історичному процесі значною мірою була орієнтована на збереження національної ідентичності особистості та спільноти і реалізована засобами соціолекту української інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. Саме інтелігенція (як найбільш національно свідома частина суспільства) розвивала і творила українську ідею. З цього приводу В. Чапленко писав: «... український народ, в особі, звичайно, його інтелігенції, ... з такою любов'ю творив українську літературну мову. Справді, навряд чи ще в історії якої іншої літературної мови були факти такої самозреченої відданості «мовній справі», як в історії української літературної мови! Не в одного бо діяча, а десятків і сотень їх ця справа була головною справою в їхній діяльності, і не одну кару вони прийняли за неї!» [2, 12].

Актуальність нашого дослідження вбачаємо в тому, що системний аналіз тексту есе І. Франка до видання польською мовою 1895 року «Дещо про себе самого» допоможе схарактеризувати соціолект української інтелігенції кінця XIX ст. – початку XX ст.

Мета розвідки – розкрити ідейно-тематичний зміст, засоби художнього вираження і мовні особливості тексту есе І. Франка «Дещо про себе самого».

Виклад основного матеріалу. Для формування, розвитку та побутування соціолекту галицької інтелігенції мовна діяльність І. Франка, відображена в його ідіолекті і мовному портреті, має надзвичайно важливе значення, оскільки є різноплановою і культурологічно, науково значущою як в часі самого письменника і мислителя, так і сьогодні. Текст авторської передмови І. Франка до видання польською мовою 1895 року «Дещо про себе самого» [1] відображає світоглядні та ментальні риси не лише визначного українського письменника, політичного та громадського діяча, науковця, а й яскравого представника прогресивної, національно свідомої генерації української галицької інтелігенції, що й обумовило його вибір для аналізу й моделювання досліджуваного соціолекту.

Сповідь І. Франка, вважаємо, виявляє високий рівень освіченості й самосвідомості мовця. Про це свідчить наступне: композиційна побудова невеликого за обсягом тексту, в якому подано нарис історії Русі-України; відображення національної, етнополітичної, соціопсихічної ментальності української еліти в когерентному симбіозі «Я-особистості» мовця та спільноти (національної, культурної, соціальної, станової, професійної), до якої він належить; самоідентифікація й самовизначення ним свого життєвого вибору й обов'язку, сенсу власного життя і діяльності; визначення місії письменника та психологія його творчості. Текст можемо умовно структурувати на окремі частини в означеннях: 1 – «життя і творчість генія – архітектур епохи», 2 – «культурно-цивілізаційна праця та роль письменника-робітника», 3 – «я і моя сверблячка до писання», 4 – «що можна назвати оригінального у маленькій, звичайнісінької людини? – відповідаю: хіба те, що я русин», 5 – «автобіографічні дані», 6 – «недопуск до роботи в університеті», 7 – «не люблю Русі і русинів», 8 – «почуваю себе русином і працею на Русі: патріотизм як обов'язок».

У тексті есе знаходимо низку мовних елементів соціолекту: пряме цитування мовою оригіналу /нетранслітеровані елементи/, алюзії, ремінісценції до життя та діяльності діячів світової культури – німецького поета Йоганна В. Гете, польського письменника, критика, етнографа Юзефа-Ігнація Крашевського, польського літературознавця, бібліографа Кароля Естрайхера, апологета європейського літургічного руху о. Ламбера Бодуена, білоруської польськомовної письменниці Елізи Ожешко, польських письменників Марії Конопницької, Болеслава Пруса, Теофіля Ленартовича, автора перекладів творів Т. Шевченка польською мовою Едмунда Леона Остої Солецького, польського композитора і письменника Мечислава Карловича. У тексті ми також виявили такі мовні одиниці, важливі й показові для моделювання соціолекту тогочасної галицької інтелігенції:

– книжні елементи (слова й словосполучення, фрагменти висловлень з перифрастичним або метафоричним значенням), одиниці з абстрактним, науковим значенням, професійна лексика освіченої верстви: *життєпис; характеристика; складові частинки; генії; корифеї літератури; з першоджерельним апаратом опрацьовані біографії; скарбниця людського духу; бібліографія; ідеальне; фронтон; фарисеї; гідне уваги; зукраїнізовані німецькі колоністи; світла людина; публічна арена; таємне товариство; оригінальні риси; літературна продукція; скласти з відзнакою докторат з славістики; патріотична праця; моя сповідь; можу про таку делікатну матерію, як любов говорити тверезо; багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи* (є серед русинів – прим. наша С.Г.); *ворог порожніх фраз;*

– означення суспільно-політичних понять, які входили в активний слововжиток національно свідомої, близької до соціалістичного руху частини української галицької інтелігенції розглядуваного періоду, до якої належав І. Франко: *соціалістичний процес; коаліція урядових сфер; реакційні газети; політичне життя; національна гордість; загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі; справжній громадянський дух; самопожертва; вселюдські ідеали й ін.;*

– перифрази: *обранці долі; творці нових напрямків; ніколи й нічим; ані читати, ані писати; в доброму і злому; у щасті і в стражданні; більших і менших;*

– запозичена лексика загального вжитку: **аргумент** «Очевидно, перед таким аргументом моя кандидатура на приват-доцента мусила впасти, ...» [1, 30] – запозичення з латинської мови; лат. *argūmentum* «повідь, оповідання, предмет; тема; картина; істина» є похідним від дієслова *arguēre* «показувати, вияснити, доводити, стверджувати» (ЕСУМ I: 82 – 83); **егоїзм** «Так мало серед них [русинів] знайшов я справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького **егоїзму**, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх любити, ...» [1, 30] – **Егоїзм**, очевидно, запозичення з французької мови; фр. *égoïsme* є книжним утворенням від лат. *ego* «я» (ЕСУМ II: 157); [франц. *égoïsme* < лат. *ego* – я] – той, кому властивий *егоїзм* (ССІС: 247); **кандидатура** «... моя кандидатура...» [1, 30] – запозичення через німецьку з латинської мови (ЕСУМ II: 363); [< лат. *candidatus* – кандидатура] – особа, яку намічено до призначення на посаду, до прийому в яку-небудь організацію (ССІС: 329); **кваліфікувати** «“Бійтеся бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдуді він ходить!” Так кваліфікував мою кандидатуру брат – той самий, який за свою патріотичну працю для добра Русі й Австрії одержує шість

чи сім платень» [1, 30] – через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови (ЕСУМ II: 414); [< середньолат. *qualificare* < лат. *qualis* – який і *facere* – робити] – 1) характеризувати за якимись ознаками, зараховувати до певної категорії, групи; 2) визначити рівень спеціальної підготовки до якої-небудь праці (ССІС: 346); **квінтесенція** «Дальший опис мого життя може заступити бібліографічний опис моїх праць, ... що творять квінтесенцію нашої літературної продукції» [1, 30] – [< лат. *quinta essential*, букв. – п'ята сутність] – 2) *перен.* найголовніше, найсуттєвіше (ССІС: 348); **коаліція** «Об'єднаній коаліції урядових сфер з інкермованими українцями вдалось врятувати Русь від такого нещастя, яким, без сумніву, було б моє викладання» [1, 30] – «об'єднання для досягнення спільної мети»; інтернаціоналізм латинського походження (ЕСУМ II: 475); [лат. *coalition* – союз] – 1) об'єднання, союз для (держав, політичних партій) для досягнення спільної мети; 2) тимчасове об'єднання політичних партій, які мають на меті створення коаліційного уряду з їхніх речників (ССІС: 359); **корифей** «Це корифеї літератури, творці нових напрямків» [1, 28] – **Корифей** запозичення з західноєвропейських мов; нвн. *Κορυφαῖος* «корифей, світоч, видатний діяч (науки, мистецтва)» через лат. *coryphaeus* «проводир, голова, керівник, корифей» від гр. *κορυφαῖος* «вождь; керівник хору у давньогрецькій трагедії» (ЕСУМ III: 22); **патріот, патріотизм** «Насамперед признаюся в тому гріху, що його базато патріотів уважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів» [1, 30]; «Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі» [1, 31]; «Називають мене не раз завзяті польські патріоти ворогом поляків» [1, 32] – **Патріот, патріотизм** запозичене з французької мови; можливо, через німецьку; фр. *patriote* (> н. *Patriót*) «патріот» виникло на підставі слат. *patriōta*, яке походить від гр. *πατριώτης* «земляк, співвітчизник» (ЕСУМ IV: 317); **сентимент, сентиментальний** «Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі» [1, 31]; «Коли, незважаючи на те, почуваю себе русином і по змозі й силі своїй працюю на Русі, то, як бачиши, шановний читачу, цілком не з причини сентиментальної натури» [1, 31] – запозичення з французької мови; фр. *sentiment* «почуття, чутливість» є похідним від *sentir* «почувати», що зводиться до лат. *sentio, sentire* (ЕСУМ V: 213). Названа лексема – полонізм *sentyment*, що вживається зі значенням «почуття, схильність, симпатія до когось, чогось». Польське посередництво додало названій лексичній одиниці додаткові семантичні компоненти, які виявляються і в українському слові, у його вживанні.

- **галицькі елементи: *будущина*** «Чи, може, маю любити світлу *будущину* тієї Русі, коли тої *будущини* не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?» [1, 31] – **Будущина**, и, ж., заст. Будучність, майбутнє (СУМ-11 I: 249); **Будучність** – майбутнє (ЛЛ 2012: 111); **правдоподібно** «На це питання Гете відповідаю: хіба те, що я русин і походжу, **правдоподібно**, від зукраїнізованих німецьких колоністів, що мій батько був звичайний селянин ...» [1, 29] – **Правдоподібно** 1. присл. до **правдоподібний**. 2. у знач. вставн. сл., діал. Уживається для вираження припущення чого-небудь. *До постаті зблизивсь і мовив: «А, се ви, правдоподібно, Від пана Дороша!»* (І. Франко, X, 1954, 198), а також у значенні вставного слова як діалектне (СУМ-11 VII: 500); (ВТС СУМ: 1100); **слабовитий, слабкий** «...батько мій був звичайний селянин, [...] та, незважаючи на те, був світлою людиною і віддав мене, **слабовиту** і до селянської праці нездатну дитину, до школи» [1, 29] – **Слабовитий**, а, е, розм. Немічної будови, схильний до захворювань; хворобливий. *Він і справді співчував мені, бо й сам був цуплий, слабовитий* (Дніпрова Чайка, Тв., 1960, 34); // *рідко*. Хворий. [Орися:] *Нема роботи, татко слабовитий, До тяжкої праці не хочять приймати* (І. Франко, IX, 1952, 425) (СУМ-11 IX: 343); (ВТС СУМ: 1341); **Слабий** – 1. хворий, 2. кволий, немічний (ЛЛ 2012: 679); **студії, студіювати** «... я вступив до університету у Львові, але мої **студії** перервав соціалістичний процес 1877-8 року, ...» [1, 29] – **Студіювати** – вивчати (ЛЛ 2012: 710); (ВТС СУМ: 1406); **сурдут** «“Бійтеся бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдута він ходить!”» [1, 30] – **Сурдут**, а, ч., заст. Сюртук (СУМ-11 IX: 853); (ВТС СУМ: 1416); **Сурдут** – верхній чоловічий одяг, сюртук (ЛЛ 2012: 712) й інші;

- нетранслітеровані елементи: «*Was ist denn an dem ganzen Wicht Originell zu nennen?*» [1, 29] – нім., із Гете – ‘Що можна назвати оригінального у маленької, звичайнісінької людини’, «*Politisches Vorleben*» [1, 30] – ‘політичне минуле’;

- просторіччя в поєднанні з експресивно-емоційними висловами: «*Га, цей незначний випадок трапляється з кожним із нас, шановні читачі*», «...*надзвичайно рідка річ*», «... *крім тієї сверблячки до писання...*», «*бозна-чому замішано мене*» (про причетність до чогось) [1, 29], «... *порпатися у купях щоденно надрукованого паперу, ...*», «*бійтеся Бога*» [1, 30], «*любов бризкає*», «...*почуваю обов’язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатися на висоту*», «...*життя на власному смітнику*», «*почуття собачого обов’язку*», «*тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі*», «*проклинати долю*» [1, 31] й інші. У більшості наведених прикладів

ефект просторіччя створює в читацькому сприйнятті експресивно-емоційне забарвлення вигуку, натуралізм створеного гіперболізованого образу катувань, зусиль, нарікань, надмірна, нестримана емоційність, що створює яскравий образ, допомагає висловити різку оцінку тощо.

- юкстапозити: *письменники-робітники* [1, 28], *царсько-королівський* [1, 29], *брати-русини* [1, 30], *селянина-русина* [1, 31];

- в аналізованому тексті автор використав прислів'я: *«Не робися солодким, бо тебе злижуть; не робися кислим, бо тебе обплюють»*, *«Якщо так добре моїй жінці, нехай і мене б'ють»* [1, 32].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отож, І. Франко виявляє вміння поєднати в одному тексті елементи просторічної, народно-розмовної мови, навіть зниженої лексики й «високого стилю» з книжною лексикою, нетранслітерованими елементами, суспільно-політичною термінологією тощо, а це надає емоційного настрою тексту та його сприйняттю, відчуття іронії, інтертекстуальності, нюансує думку, робить її висловлення образним, яскравим, таким, яке легко запам'ятовується. Адресатом мовлення І. Франка є широкий загаль, перш за все, польськомовні читачі, серед яких і українці, що володіють польською мовою (оскільки це передмова до польського видання), хоча німецькі вкраплення й алюзії з Гете вказують і на німецькомовного і взагалі освіченого читача як адресата тексту, до свідомості яких український галицький інтелігент доносить свою життєву позицію, цінності та ідеали особистого і національного життя.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що дослідження ролі галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. є актуальним, а мовні одиниці, використувані цією соціальною групою, увійшли до складу лексичного фонду української мови та впливали на формування койне освіченої верстви Східної Галичини, її соціолекту як самостійного системно-структурного явища, мовного ідіома і знайшли своє відображення у формі та значенні лексичних, фразеологічних і граматичних одиниць сучасної української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Франко І. Дещо про себе самого // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 31. Літературно-критичні праці (1897 – 1899) / Упоряд. та комент. Ю.Л. Булаховської, В.П. Ведіної, Т.І. Комаринця, К.П. Куткоковець, В. П. Лук'янової, А.І. Скоця; Ред. Г.Д. Вервес, О.Н. Мороз. – К. : Наукова думка, 1981. – 595 с. – С. 28 – 32.
2. Чапленко В. Українська літературна мова її виникнення й розвиток (XVII – 1917 р.) / Василь Чапленко. – Український Технічний Інститут у Нью-Йорку, катедра українознавства. – Нью-Йорк : друкував А. Орел, 1955. – 330 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТС СУМ – *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови* : у семи томах / НАН України. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. I – VI.

ЛЛ-2012 – *Лексикон львівський: поважно і на жарт* / 2-е вид., доповн. і випр.; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича / Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 852 с.

РУСКЕ – *Російсько-український словник* / за редакцією акад. А.Ю. Кримського та акад. С.О. Єфремова. – К. : Червоний Шлях, 1924 – 1932 рр. – Інтернет ресурс. Режим доступу : <http://r2u.org.ua/>

ССС – *Сучасний словник інішомовних слів* : близько 20 тисячі слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.

СУМ-11 – *Словник української мови: в 11 т.* / АН УРСР; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980 рр.

REFERENCES

1. Franko I. *Deshcho pro sebe samoho* // Franko I. *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh.* – Т. 31. *Literaturno-krytychni pratsi (1897 – 1899) / Uporiad. ta koment. Yu.L. Bulakhovskoi, V.P. Viedinoi, T.I. Komaryntsia, K.P. Kutkokovets, V. P.Lukianovoi, A.I. Skotsia; Red. H.D. Verves, O.N. Moroz.* – К. : Naukova dumka, 1981. – 595 s. – S. 28 – 32.

2. Chaplenko V. *Ukrainska literaturna mova yii vynykennia u rozvytok (XVII – 1917 r.) / Vasyl Chaplenko.* – *Ukrainskyi Tekhnichnyi Instytut u Niu-Yorku, katedra ukrainoznavstva.* – Niu-York : drukuvav A. Orel, 1955. – 330 s.

UMOVNI SKOROCHENNIA

VTS SUM – *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V.T. Busel. – К. : Irpin : Perun, 2009. – 1736 s.

ESUM – *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* : u semy tomakh / NAN Ukrainy. Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni; Redkol. O.S. Melnychuk (holovnyi red.) ta in. – К. : Naukova dumka, 1982 – 2012. – Т. I – VI.

LL-2012 – *Leksykon lvivskyyi: povazhno i na zhart* / 2-e vyd., dopovn. i vypr.; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha / Khobzei N., Simovych K., Yastremska T., Dydyk-Meush H. – L. : Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2012. – 852 s.

RUSKIE – *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk / za redaktsiieiu akad. A.Iu. Krymskoho ta akad. S.O. Yefremova.* – К. : Chervonyi Shliakh, 1924 – 1932 rr. – Internet resurs. Rezhym dostupu : <http://r2u.org.ua/>

SSIS – *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv* : blyzko 20 tysiachi sliv i slovospoluchen / Uklaly: O.I. Skopnenko, T.V. Tsybaliuk ; NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O.O. Potebni. – К. : Dovira, 2006. – 789 s.

SUM-11 – *Slovnyk ukrainskoi movy* : v 11 t. / AN URSSR; Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni. – К. : Naukova dumka, 1970 – 1980 rr.